

Erdódi Alexandra Anita¹

Körmöczi János *Phosphorus polgárfejedlem, avagy a világ minden papjainak bolondsága* című fordításának keletkezéstörténetéhez

Körmöczi János Johann Friedrich Ernst Albrecht *Fürstbürger Phosphorusoder die Allerweltpfaffenharlekinade* (a továbbiakban *Fürstbürger Phosphorus*) című munkáját magyarító művének korábbi ismertetése² során még elfogadhatónak látszott a régebbi szakirodalomnak az az elképzelése, hogy 1797-ben Körmöczi a peregrinációjából hazatérve hozta magával a forrásművet. A nagy püspök és Augusztinovics Pál levelezésének áttekintése alapján azonban ezt el kell vetnünk. A két jelentős személy közötti levélváltás néhány fontos darabját megőrizte a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, és kivételes fontosságát belátva, Csetri Elek egy első átírást is készített az anyagról.³ Mostani publikációnkban ezt használtuk, de a nevek pontosításakor megnéztük a Körmöczi-konferencia előkészületei során újrarendezett eredeti dokumentumokat is.⁴

A teljes levelezés kiadása új mozzanatokkal bővíti majd a Kolozsvárott egyre magasabb beosztásba kerülő Körmöczi és a Bécsben hasonlóan előre menetelő Augusztinovics Pál (1763–1837) kapcsolatáról szóló ismereteinket. Meghitt baráti viszonyuk persze régóta ismert a történeti kérdések iránt is érdeklődő unitárius közösségben.⁵ Külön is méltatást kapott az a gondosság, amivel Augusztin-

¹ Erdódi Alexandra Anita (1993, Szeged) a Szegedi Tudományegyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktoriskolájának hallgatója. Elérhetősége: erdodi.alexandra.anita@gmail.com.

² „Egy Körmöczi János-kézirat forrásáról”, *Keresztény Magvető* 127., 1. sz. (2021): 67–75.

³ Lelőhelye: Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Nagykönyvtára.

⁴ A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Körmöczi János püspök hagyatéka. Levelezés 6. 1. Augusztinovics Pál levelei Körmöczi Jánoshoz 1797–1826 (összesen 52 levél), Körmöczi János válaszlevelei Augusztinovicshoz 1808–1828 (összesen 18 levél). A hagyatéka leírása: MOLNÁR B. Lehel, „Körmöczi János szerepe az unitárius egyházi levéltár kialakításában”, *Keresztény Magvető* 120., 3–4. sz. (2014): 231–251.

⁵ Kovács Sándor, *Lapozgató. Az unitáriusok rövid története* (Budapest–Kolozsvár: A Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2021), 141–152.

novics meghitt barátként Bécsben kijárta, hogy a legmodernebb eszközökkel felszerelt fizikai szertárban végezze Kolozsvárott munkáját a matematika és a fizika oktatásával megbízott tanár. A folyamatosan fennmaradt bensőséges és évődő viszonyt a levelezés több helyével is demonstrálhatnánk, de a legbeszédesebb talán az, amit 1812-ben a közlegő püspökválasztás előestéjén írt az akkor már esélyeivel tisztában lévő Körmöczi: „Hát nem jönnél-e a jövő zsinatra mely Ravában lesz a jószágod mellett, hogy lennél te is jelen a pápaválasztásban. Barátom, úgy látom s úgy is érzem a környüállásokat, hogy a sors Jánosra esik, s azt kérдем, remélhetjük-e a confirmálást taxa nélkül, mert mü koldusok vagyunk.”⁶ Jelen dolgozatunkban azt mutathatjuk be, hogy a bécsi ügynök nem mindennapi kapcsolatai felhasználásával gondoskodott arról is, hogy néhány merész és tiltott szöveg is eljusson Körmöczi kezébe.

Az e tárgyban írott, 1801. január 9-én Bécsbe küldött levél nem maradt ránk. Dátumáról is csak Augusztinovics válaszából értesülünk. A mostani szempontunkból fontos információk a levél első bekezdésében olvashatók:

„Nem csak azért sietek 9a præsentis öleltenem kedves leveledre való válasszommal, hogy te rajtad szégyent tegyek, hanem azért is, hogy megtudjad hív barátodnak még életben létit és azt is, hogy kedves leveled effectumául miket teljesítettem: a.) a Jákob Lajtorjáját vagyis allgemeine Religioját, Mirabeaut, Paulust, Hellmuthot, mindezeket neked csak alkalmatosság volna, megküldeném, de Horust, Phosphorust, és Wolneit csak hagyjad abba, mert látom, teljes lehetetlenség hozzáférnie. Térj meg! Olvasd innepnapokon a János jelenéseit, Canticumot, vagy Salamont, mert ezekben vagyton tudod az idvösség. Ugyancsak azonban minden alkalmatosságra vigyázok, és ha mód lesz benne, meglészen. Hidd el, hogy magam is contót vettem egy néhány legényre, de látod mely bajos a mennyekbe való jutás. Ha volna neked Szebenben egy jó commissariusod, a diligencion oda legkönnyebbben és hamarabb, s nem is igen nagy költségbe készüléssel szolgálhatnék neked, s lelked enyhülésére egy-egy darabocskát hamarabb küldhetnék.”⁷

Az értelmezés előtt célszerűnek látszik kiemelni, hogy a levelezésanyagban van még egy olyan részlete, amelyből a történet folytatásáról is értesülünk. 1801. április 10-én ugyanis Augusztinovics a következőkről értesíti kolozsvári barátját: „Május végén vagy június elein csak alkalmatosságom légyen, megérkezvén akkorra Comesinának mindene, Phosphorust, Horust, Jakobot, Paulust, és Hel-

⁶ A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Körmöczi János püspök hagyatéka. Levelezés 6. 1.

⁷ Uo.

muthot, sőt Eichhornot is, mely 7 forint 18 fillért ér. Megküldhetem ezeket, az utolsókat actu is meg lehet venni, meglévén a bibliopolánál. Magam is presentálni fogok neked egy jó asztrológus könyvet, melyet offerummal adott nékem az authornak egy jó pretyinje [szerk. megj. barátja, románul].⁸

Dolgozatunk témája ugyan nem Augusztinovics, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy beavatott és felkészült emberként lép elénk az idézetekben. Nem csupán arra gondolunk, hogy az utolsó sorokban ő maga is egy új (sajnos egyelőre azonosíthatatlannak látszó) tétellel egészíti ki a püspök listáját. Ennél is fontosabb, hogy már az első megnyilatkozásból is kiderül, tisztában van azzal, hogy a Körmöczi által kértek közül melyek a legmerészebbek, és hogy ezek közül néhányra már maga is felfigyelt, és kísérletet tett megszerzésükre. Nagyon mély, egyszerre nyitott és magabiztos világszemléletre következtethetünk ugyanakkor abból a játékos évődésből, amellyel a kolozsvári barátot megtérésre biztatva arra inti, hogy érje be a felsorolt bibliai könyvekkel, majd az öironikus reflexióban a merész olvasmányoknak is üdvözítő, az olvasót a mennyekbe juttató erőt tulajdonít.

Még mindig a kontextusnál maradva érdemes megállni az idézeteknek a könyves kapcsolat járható útját körvonalázó részleténél. Augusztinovics azt javasolja, hogy a Joseph Albert Comesima (1769–1818) könyvkereskedőnél beszerzett könyveket egy szebeni megbízott közvetítésével juttassa el Kolozsvárra, mert ő a Szebenbe küldésre könnyebben talál lehetőséget, mint Körmöczi lakhelyére. Itt természetesen gondolhatunk a hivatalos állami vonal használatára is, de talán azt is érdemes számításba venni, hogy a szakirodalom szerint a szabadkőműves páholyok működését drámai módon korlátozó 1785-ös intézkedések után a szebeni páholy működéséről vannak adatok, a rendelkezésünkre álló listákon pedig továbbra is szerepel Körmöczi tanára, Pákei József is. Az ilyen kapcsolat maradványaival talán számolhatunk még 1801-ben is.⁹ Vagyis Körmöczi egy olyan időszakban kért minden bizonnyal a szabadkőművesekhez köthető szövegeket (a *Fürstbürger Phosphorus* szerzője, Johann Friedrich Ernst Albrecht bizonyosan szabadkőműves volt, de könyvkiadóként is sok kollégája volt páholytag), amikor a szervezetet betiltották az egész ország területén, sőt azt sem lehet kizárni, hogy Augusztinovics szabadkőműves segítséggel szerezte be a merész műveket.

⁸ Uo.

⁹ ABAFI Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon* (Budapest: Akadémiai, 1993), 140., 258., 311.

Az alábbiakban áttekintem a két levélrészletben felsorolt, és a jelek szerint Körmöczihez is eljutott művek listáját. Első rendben rövid jellemzést adok azokról, amelyekkel a szakirodalom már foglalkozott, majd részletesebb leírás következik azokról, amelyeket még nem vettem számba az életművel foglalkozó dolgozatok.

A szöveggel kialakított meghitt viszonyról árulkodik, hogy az első tételt, Ludwig Heinrich Jakob (1759–1802) munkáját (*Die Allgemeine Religion. Ein Buch für Gebildete Leser*, Halle, 1797) Jakob lajtorjájának nevezi. Ez összhangban áll az eddigi kutatási eredményekkel. Balázs Mihály dolgozata¹⁰ kimutatta, hogy az unitárius kollégium kéziratainak katalógusában 1282. sz. alatt *Jegyzetek* címmel szereplő kézirat úgy közöl fontos magyar nyelvű részleteket Kant *A vallás a tiszta ész határain belül* című művéből, hogy azokat Jakob szövegei keretezik. A szakirodalomban megállapítást nyert az is, hogy Körmöczi váltakozó sikerrel, de egészében mégiscsak eredményesen fogalmazta át Kant egyik legfontosabb népszerűsítőjének gondolatait egyes szám első személyben írott meditációkba.

Mivel a következő szerzőnek csak vezetéknevét adja meg a levél, nehézséget okozhatna, hogy a számos Mirabeau közül kiről lehet szó. Úgy gondolom azonban, hogy ez a nehézség leküzdhető. Nagyon valószínű, hogy a kalandor életű, de a francia forradalomban fontos szerepet kapó Honoré Gabriel de Riquetti Mirabeau-ról van szó, aki részt vett az Emberi és polgári jogok nyilatkozatának megszövegezésében. Nem csupán azért lehet róla szó, mert Körmöczi érdeklődést mutatott a nagy történelmi eseménysorozat iránt, hanem van egy konkrétabb mozzanat is. Ez a Mirabeau ugyanis szenvedélyes harcosa volt a sajtósza-badságnak, s 1788-ban *De la liberté de la presse, imité de Milton* címmel egy nagyon híressé vált művet is megjelentetett, márpedig Hajós József közleménye óta széles körben ismertté vált, hogy Körmöczi egy híres Fichte-szöveg magyaráztását is elkészítette ebben a tárgyban.¹¹ Érdeemes még számon tartani azt is, hogy Mirabeau szövege 1795-ben Braunschweigban németül is megjelent a *Religion, Unterricht, Gesetze* című kötetében.

Mivel az evangélikus világban a teológiai racionalizmus jelentős képviselőjeként számontartott Heinrich Eberhard Gottlob Paulus (1761–1851)¹² szemé-

¹⁰ BALÁZS Mihály, „Körmöczi a radikálisok és a kantianusok között”, *Keresztény Magvető* 120., 3–4. sz. (2014): 468–497.

¹¹ HAJÓS József, „Egy röpirat a gondolat szabadságáról”, *Korunk* 31., 12. sz. (1972): 1806–1811., Uő, „Az erdélyi Fichte-befogadás történetéből”, in Uő, *Barangolások kolozsvári könyvtárakban* (Bukarest–Kolozsvár: Kriterion, 1999), 305–378.

¹² GURKA Dezső, „Körmöczi János filozófusi pályakezdése a jénai posztkantianizmus hatásterében”, *Keresztény Magvető* 120., 3–4. sz. (2014): 439–453.

lyével bőven foglalkozott az eddigi szakirodalom, részletesen nem szólunk róla. Csak azt idézzük fel, hogy kedvelt jenai tanárai közé tartozott, megőrizte az előadásairól készült jegyzeteit, híres beszédeiben is épített ezekre. Mivel hatalmas élményt jelentett Körmöczi számára, nem lenne logikátlan, hogy az unitárius gyűjteményben mai napig fellelhető *Philologisch Kritischer Kommentar über das Neue Testament* című, 1800-ban Lübeckben megjelent kötetet (az *Introductio in Novum Testamentum capita selectioria* német változata) soroljuk be Körmöczi beszerzései közé: Tulajdonosi bejegyzés ugyan nincs a kötetben, de ezt ő gyakran elmulasztotta.

Mivel az alább ismertetendő merész teológiai művekben szó lesz a csillagképek és a vallások keletkezésének összefüggéseiről, nem kizárt, hogy az első levélrészletben szereplő Helmuth név mögött Johann Heinrich Helmut (1732–1813) braunschweigi evangélikus püspök rejtőzik. Ő egy sor, a világegyetem felépítéséről és különböző szféráiról szóló népszerűsítő könyvet jelentetett meg, köztük egy számos kiadást megért csillagképekről szólót is (*Die ersten Gründe der Sternwissenschaft in Beziehung auf die Gestirnsbeschreibung*).

Mielőtt a *Fürstbürger Phosphorushoz* szorosán kötődő két műről szólnánk, meg kell említenünk, hogy az az Eichhorn, akivel a második levélrészletben Augusztinovics még ki is egészíti az eddigi listát, Johann Gottfride Eichhorn (1752–1827) göttingeni tudóssal azonosítható. Balázs Péter publikációjából¹³ azt is tudjuk, hogy Körmöczi Mózes c. értekezése nagy mértékben az ő ötkötetes *Einleitung ins Alte Testament* c. művének utolsó kötetére támaszkodik. Mivel az alábbiakban majd bemutatandó *Horus* kiindulópontja a János jelenései könyv korábbi értelmezéseinek elutasítása volt, aktualitása miatt szóba jöhet még a Göttingenben megjelenő kétkötetes *Commentarius in Apocalypsin* is.

Mint fentebb már hangsúlyoztuk, a *Fürstbürger Phosphorus* legszorosabb összefüggésben áll a *Horus oder Astrognostisches Endurtheil über die Offenbarung Johannis und über die Weissagungen auf den Messias wie auch über Jesum und seine Jünger* (1783, a továbbiakban *Horus*)¹⁴ című értekezéssel, továbbá Constantin François Volney 1791-ben megjelent *Les ruines, ou méditations sur les révolutions des empires* című művével, amelynek Körmöczi valamelyik korai, még *Die Ruinen* címet viselő német változatát ismerte meg (1829-ben jelent meg

¹³ BALÁZS Péter, „Körmöczi János kéziratos Mózes-értekezéséről”, *Keresztény Magvető* 120., 3–4. sz. (2014): 283–296.

¹⁴ A. m.: Hórusz, avagy asztrognosztikus végső ítélet Szent János kinyilatkoztatásáról és a Messiás próféciáiról, valamint Jézusról és tanítványairól [ford. tőlem, E. A. A.].

először a teljes francia címszöveget visszaadó, *Die Ruinen. Betrachtungen über die Umwälzungen der Reiche* fordítás).

Megkerülhetetlen bemutatásukat a korábban írott mű, a *Horus* szerzőjével Christian Ernst Wünschel (1744–1828)¹⁵ célszerű kezdenünk, aki eltitkolta ugyan szerzőségét, de az ellenfelek hamar azonosították. A szakirodalomban mindenki hangsúlyozza,¹⁶ hogy alulról jutott nagyon magasra: Wunsch, a rendkívüli tehetségű autodidakta, egy takács fia egyetemi oktató lett. Beszédesez epizódokat őrzött meg életéből az emlékezet: már gyermekkorában folyamatosan a világban történtek okait firtatta, vallástanárától már akkor megkérdezte, hogy miért tűrte el Isten a kísértő kígyót a paradicsomban, vagy miért változtatta sóbálvánnyá Lót feleségét pusztán azért, mert egyszer visszanézett égő szülővárosára. Tanulmányai befejezése után (1772–76) a filozófia és az orvostudomány foglalkoztatta, így az utóbbi doktora lett, majd 1784-ben a matematika és a fizika professzorává nevezték ki Frankfurtban.

Ezt megelőzően jelent meg a tüntetően táboron kívüli pozícióból megszólaló könyve, amely azzal a provokatív mondattal szólítja meg olvasóit, hogy azonnal tegyék le a könyvet azok, akik csak azért teljesítik kötelességüket Isten, az állam és saját maguk iránt, mert ez a kereszténység parancsa. Majd kijelenti, hogy az általa elkülöníthető három embercsoport egyikére sem veszedelmesek az általa leírtak: nem árt az elfogulatlan igazságkeresőknek, hiszen az ő igazságkereső szemléletük nem rendül meg attól, ha értesülnek arról, hogy a Biblia nem Isten szava. De nem árt a mű a Voltaire-követő ateistáknak sem, legfeljebb arra készíti őket, hogy ne nevéssék ki cinikusan azokat, akik, ha nem is vallják azt, hogy a Biblia Isten szava, azért hisznek abban, hogy mi, emberek halhatatlanok vagyunk. De nem árt azoknak sem, akik esküt tettek arra, hogy valamely egyház tanításait isteni igazságként hirdessék, legfeljebb néhányan közülük is rájönnek arra, hogy nem kell mindent elhinni. Ezt követően valójában nem az apokalipszis értelmezésére vállalkozik, hanem az eddigi értelmezések tarthatatlanságát a vallások keletkezésének új eleméleteivel teszi megragadhatóvá. Részletesen kidolgozott elképzelése szerint az értelmezési zsákutcák akkor keletkeztek, amikor a természet szemléléséből kialakult és az egyiptomiaknál még ezt a közelséget érzéklni engedő képzetek elvesztették eredeti hamvasságukat. Az ezt az ősi

¹⁵ G. FRANK, „Wunsch, Christian Ernst”, *Deutsche Biographie*, letöltve: 2022. október 15., <https://www.deutsche-biographie.de/sfz86267.html#adbcontent>.

¹⁶ Jó áttekintést ad a mű kontextusáról is: Jürgen VAN KEMPSKI, „Apokalypse, Horus und Geistesgeschichte”, *Zeitschrift für Religions und Geistesgeschichte* 47., 4. sz. (1995): 304–319.

szemléletet kioltó új építmények egymással való reménytelen küzdelme bontakozott ki a későbbi évszázadokban, és a szerző ebben az összefüggésben vizsgálja a kereszténységet és annak alapszövegeit is. Kimondja, hogy a próféták nyelve nem más, mint az ókori asztrológusok nyelve, amely az égbolt, a csillagok megfigyeléséből származik. Elképzelése szerint az egyiptomiak asztrológiai tudása volt minden későbbi vallás alapja, s a természeti események örök áramlása valamiképpen a később kialakult vallásoknál és felekezeteknél fellelhető, csak éppen eltorzított formában. A zsidók, keresztények, muszlimok és más keleti népek vallásának is ez tehát az alapja, még akkor is, ha nagyon eltérőnek mutatkozik a nyelvhasználatuk, a kialakított mitológiájuk. Mindegyik a természet nagy könyvéből veszi az alapvetéseit. A különbözőségek létrejöttét tehát azzal magyarázza, hogy az idők során fokozatosan felejtették el az egyszerű természeti és csillagászati jelentéseket, annyira allegorikussá váltak a történetek, hogy nagyon nehéz lett azok tényleges visszafejtése.

Wünsch többször hangsúlyozta, hogy nincs szándékában a jó erkölcs, bármilyen állami berendezkedés vagy a kereszténység ellen érvelni, lázítani, viszont olyan lényegi összefüggésekre szeretne rávilágítani, amelyek igazolják, hogy minden vallás alapja az egyiptomi vallásban még felsejelő természeti vallás kell legyen. Pozitív nézeteit vonzóvá tehetette sok kortársa számára az is, hogy nem csupán az előszóban marasztalta el Voltaire és társai éles dogmakritikáját, hanem bizonyos szelídség és visszafogottság érvényesül a könyv egészében. Kifejezetten elmarasztalta a legharcosabbak által hangoztatott imposztortézist,¹⁷ azt az elképzelést, hogy a nagy világvallásokat az embereket félrevezető nagy csalók hozták létre, de azt az elképzelést is, hogy éles különbség lett volna a Jézus és a tanítványok célja között. Szerinte Jézus a legőszintébben hitt abban, hogy a zsidók boldogítását megvalósítani akaró próféták utódja, s ez a hit vezette a tanítványokat is. Jól megragadható ez az árnyalásra törekvés a csodák kezelésében, szerinte arról lehet szó, hogy az evangélisták megtörtént eseményeket egyszerűen rosszul értelmeztek, s aztán asszonyi pletyka gyanánt terjedt el egy-egy történet, ilyen lehetett Lázár feltámasztásának története vagy a nagy halfogás és a tengeren járás. Máskor az történhetett, hogy szokványos természeti jelenségeket felnagyítottak. Mindezek ellenére nem volt célja eltüntetni azokat az ellentmondásokat, amelyek megterhelik a biblia szövegét. Ellenkezőleg, határozottan ki-

¹⁷ Spinoza élete és szelleme, avagy Értekezés a három imposztorról. (*La vie et l'esprit de la Mr. Benoit de Spinoza: Traité des trois imposteurs*), ford., utószó BALÁZS Péter, szerk. Keresztes Gizella, *Fiatall Filológusok Füzetei. Korai újkor 5* (Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 2005), BALÁZS, „Körmöczy János kéziratosa...”, 287.

nyilvánította, hogy a Bibliát Isten szavának tekintők óhatatlanul a saját vallásukban való hitet fogják egyedül üdvözítőnek tartani, és ez megállíthatatlanul inkvizíciós intézmények felállításához vezet. Műve befejező részében a Teremtőhöz intézett fennkölt imát követően egy olyan, az ész és az Isten akaratát megvalósítani akaró természetvallást (natürliche Religion) körvonalaz, amelyhez eljuthat a keresztényietlen torzszüleményektől megtisztított keresztény vallás is.

Körmöczi kitűnő tájékozottságára vall, hogy Constantin François Volney¹⁸ egy olyan művét akarta a *Horusszal* egy időben tanulmányozni, amely nem kis mértékben ennek ihletésére készült el. Ennek szerzője szélesebb körben vált ismertté, mint Wunsch.¹⁹ Nagy vagyont örökölt, tizenhét évesen Párizsba távozott, visszautasítva apja kérését, hogy jogot tanuljon, és az ember erkölcsi és fizikai vonatkozásai közötti kapcsolat iránt érdeklődve az orvostudományt választotta. Történelem- és nyelvtanulmányait is folytatta, bekapcsolódott a korabeli polémikákba és ideológiai harcokba. 1783-ban útra kelt, hogy Egyiptomot és Szíriát felkeresse, és egy kopt kolostorban nyolc hónapot szentelt az arab nyelv elsajátításának. Három és fél évig keresztül-kasul gyalogolta Egyiptomot és Szíriát, élményeit a *Voyage en Égypte et Syrie* (1787) című munkájában adta közre, amelyet a legmaradandóbb alkotásaként tartanak számon. Az útikönyv figyelemre méltóságát az adja, hogy személytelenségével, valamint a fizikai, politikai és erkölcsi állapotok gondos, tárgyilagos leírásával elűt a romantikus utazók beszámolóitól. Forradalmi pályafutása figyelemreméltó volt; védte a polgári és szabadságjogokat, erőteljesen támadta az egyházat, később pedig szembeszállt a jakobinusok túlkapásaival. 1792-ben földet vásárolt Korzikán, és összebarátkozott Napóleonnal. A korzikai zavargások miatt távozni kényszerült, majd tíz hónapot töltött börtönben, hamisan azzal vádolták, hogy királpárti volt, mígnem

¹⁸ L. G. CROCKER, „Volney, Constantin-François de Chasseboeuf, comte de (1757–1820)”, *Encyclopedia*, letöltve: 2022. november 30., <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/volney-constantin-francois-de-chasseboeuf-comte-de-1757-1820>.

¹⁹ Bár rendszeres kutatás tárgya nem volt, jelenlegi tudásunk szerint ritkán bukkan fel magyarországi könyvtárakban. A keszthelyi Fesztetics-könyvtár mellett a szegedi Somogyi-könyvtár példányáról tudunk. Tüskés Anna, „Masonic Works in the Helikon Library of the Fesztetics Palace in Keszthely”, in *Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa. Frühe Neuzeit*, *Frühe Neuzeit* 229, szerk. Dieter BREUER, Tüskés Gábor (Walter de Gruyter GmbH, 2019), 483–496. Készült viszont egy cáfolat is a 19. század elején: KULIK József Ignác, *Horus relegatus, seu Apologia pro veritate Christianismi, quem author quidam anonymus sub Hori nomine, astronomicis, astrologicis, et mythologicis antiquorum fabellis subruere conatus est* (Bécs, 1828).

Thermidor²⁰ kilencedike után szabadult. Az új École Normale történelemprofesszoraként kritikai módszertant dolgozott ki a történeti vizsgálatához.

Mint említettem, a *Les ruines, ou méditations sur les révolutions des empires* Párizsban jelent meg, de hamarosan napvilágot láttak a szempontunkból különösen fontos német fordítások. Az elsőt Berlinben publikálták 1792-ben, sőt ugyanebben az esztendőben kibocsátottak itt egy újabbat is, amelyben már Georg Forster rövid előszava is olvasható volt. Ezzel ellátva jelent meg egy újabb kiadás Lipcsében. Fontos újítást hozott az itteni 1795-ös kiadás, amelynek függeléke tartalmazta a szerző 1792-ben megjelent *La loi naturelle, ou catéchisme du citoyen français* című szövegének német fordítását (*Katechismus des französischen Bürgers. Das natürliche Recht*). A függelék megléte vagy hiánya természetesen befolyásolja a kiadvány végső üzenetét is. Megléte esetén a végső kicsengés optimista lesz, hiszen a káté előbb felsorolja a természeti törvény minden egyéb törvényt elhomályosító tíz erényét: „a világ kezdete óta fennáll, és minden más törvényt megelőzött”, „közvetlenül Istentől jön, és általa minden ember szívébe van bevésve”, „minden korrallal, minden országgal közös, és így általános”, „egyszerű és változatlan”, „szemmel látható és kézzel fogható”, „ésszerű”, „igazságos”, „békés és türelmes”, „minden emberre nézve egyaránt jótékony”, „egyedül elegendő az embert jobbá és boldogabbá tenni”. Ezt követően egyszerű, ám annál hatásosabbnak és könnyen megvalósíthatónak tekintett javaslatokat tett érvényesítésükre.

A *Romok...*-ban leírtak ily módon előkészítő funkciót kapnak, és a kátét a szövegek úgy is vezetik fel, mint a korábban megjelenített vesződéses és mármár kilátástalannak tűnő folyamatnak mégiscsak megnyugvást adó, komoly eredményeket hozó lezárulását. Ettől eltérően azok a szövegváltozatok, amelyek végén nincs függelék, azzal zárnak, hogy a küzdelmes keresés folytatódik.

Mivel az egykori unitárius kollégium könyvtárában a több 19. századi kiadás mellett van egy 1795-ös lipcsei is (jelzete U 63399), joggal gondolhatunk arra, hogy ez lehetett Körmöczi példánya. Ez tehát azt jelenti, hogy a teljesebb és optimistább változat alapján dolgozott, s ezt hasznosítani tudjuk majd a *Phosphorus polgárfejedelem* elemzése során.

De célszerű visszakanyarodnunk a mű elejére, mert még nem mutattuk be, hogy egy fohászkodás után a mű a beszélő elmélkedésével indul Palmyra romjai felett. A beszélő azon töpreng, hogy a látszólag örökkévalóságra szánt hatalmas birodalmak hogyan engedtek a változás és pusztulás egyetemes törvényének.

²⁰ Hőség hónapja, a francia forradalmi naptár tizenegyedik, nyári hónapja. A Gergely-naptár szerinti július 19-étől augusztus 17-éig terjedő időszak.

Felidézi, hogy a korábban pogányok, majd keresztények lakta földön egyaránt nagy pusztulás következett be. Ezt követően találkozik az árnyékkal/Géniusszal, aki nem érti, hogy az ember miért nem képes meghallani az értelem szavát. Ennek példáit sorjazzák a következő fejezetek, amelyek végkövetkeztetése az, hogy a természet szabta törvények szerint kellene az embereknek élniük, és mozgatóik az önszeretet, a jólézés és a fájdalomtól való tartózkodás lehetnének. Így az ember saját sorsának kovácsává válhatna.

A helyzet leírását történelmi áttekintés követi: az ősi egyszerű állapotok után a társadalmak kialakulását ismerteti a szöveg. Az együttélés legnagyobb bajának forrása a féktelen birtoklási vágy: az emberek élvezetet élvezetre akartak halmozni, így pedig az önszeretet méreggá változott. Az ókori társadalmak azért lendülhettek fel, mert az önszeretet jól gyakorolták és társadalmi berendezkedésük a természet törvényeivel megegyezett, de végül ők is elbuktak.

A könyv derekán Volney egy rövid időre visszatér a jelenbe, és elgondolkodik az éppen zajló orosz–török háborún is. De a különböző vallási háborúk emlékei is megidéződnek. A Géniusz felháborodik, hogy az emberek az istenségre hivatkozva tesznek jót és rosszat, később pedig felmentésért könyörögnek a bűneik alól. Azt mondja, hogy valójában az emberek teremtették meg saját képükre az istenüket, ruházták fel saját tulajdonságaikkal, és elméjük sötétségét az istenség rejtélyeinek keresztelték át. Az Istent változtathatatlan változatlanoknak tartják az emberek, és mégis azért imádkoznak hozzá, hogy változtassa meg változtathatatlan akarát. Megfoghatatlannak nevezik, és mégis képeket alkotnak róla. Majd ámitók és népbolondítók állottak elő, akik megnyitották a csalárdság és istentelenség útjait. A sok akadály ellenére tovább tudott haladni az emberiség, hiszen egy-egy emberben ott volt a jóra való törekvés, és – itt jelenik meg a remény a szövegben – nem lehetetlen, hogy egyszer mindenkiben meglesz majd. Az államok berendezkedése is változott már több helyütt, néhol a természetjogra alapozott intézményeket honosították meg, másutt nem ismerik ezt el, s a babonáság és a despotizmus uralkodott el, de ez is enyhülni látszik, sőt a művészetek és a tudományok is egyre jobban bontakoznak ki. Vagyis a felvilágosodás korát a Géniusz már haladásként látatja, mivel a Volney kora, a felvilágosodás, a Géniusz szerint betartja a természet törvényeit. De ezzel együtt még nagyon sok területen nincs változás, hiszen vannak még elnyomó hatalmak, melyek más országokon uralkodnak, de a különböző vallási rendszerekre való osztottság sem ideális világot tükröz. A francia forradalom és vívmányai több fejezetben is előfordulnak, az egyenlőség és a szabadság az alapköve az emberiség társadalommá szerveződésének és minden törvénynek, de még a kormányzati rendszereknek is. A szövegben felmerül az a kérdés is, hogy miért van szükség a papokra, köz-

benjárókra, ha mindenki egyenlő Isten előtt. Mert a papok ezt a közbenjáróságot használják fel arra, hogy rettegésben tartsanak az egyszerű emberektől az uralkodókig mindenkit, sőt országok közötti háborúkat is kirobbanthassanak.

A huszadik fejezetben veszi kezdetét a vallási nézetek tarkaságának bemutatása. A különböző vallások egymás ellenében próbálják bizonygatni létjogosultságukat. Itt egyre világosabbá válik, hogy ez a témakör valójában a *Horus* nézeti ismétli meg. Az ott olvasható gondolatmenet átvételével lesz világossá, hogy „a vallásrendszerben oly nagy szerepet játszó istenek nem egyebek, mint természeti erők, az elemek, a szelek, a csillagok és légtünemények, és hogy az ő állítólagos történetük csupán megjelenéseiknek leírása a legelső természetvizsgálók által, mely a nagy tömeg által, mely őket nem értette, vagy a későbbi nemzedék által, mely azt elfeledte, ferde értelemben tévesen magyarázott”. Meg fogunk győződni arról, állítja Volney, hogy ez a homályos fogalom az istenségről valójában először a természeti erőket leíró fogalom volt. Megismétli a *Horus*ban a csillagvallásról leírtakat. Átveszi az Egyiptom kulcsszerepéről Wunsch által elmondottakat. Az egymást gyűlölő és rágalmozó vallásoknak az a kavalkádja bontakozik ki, ami a *Fürstbürger Phosphorus*ban majd talán még szellemesebben jelenik meg.

Összegezve: dolgozatunknak a *Phosphorus polgárfejedelem*-fordítás keletkezése szempontjából fontos tanulsága, hogy Augusztinovics Pál láthatóan egy időben szerezte be kolozsvári barátja számára a három egyívású forrásművet. A fordítás tehát úgy készült el legkorábban valamikor 1801 nyara után, hogy ott voltak a könyvespolcán a most bemutatott rokon szövegek is. A három mű egy időben történő célirányos beszerzése ugyanakkor kivételes tájékozottságának is bizonyítéka, vagyis bizonyosra vehető, hogy ezekkel már Németországban megismerkedett. Azt is jelenti ugyanakkor, hogy Kant filozófiájának megismerése után is aktuálisak maradtak számára a különböző vallások irracionálisnak minősülő dogmáit és babonás szokásrendjét pellengérré állító művek.